

بررسی نقش بانک مرکزی در سیستم بانکی

نویسنده: شهیره شهیر

چکیده

نقش بانک مرکزی در اقتصاد هر کشوری همانند قلب است؛ همان طوری که گردش خون ضامن بقای حیات انسان است، گردش پول نیز ضامن بقای اقتصاد کشور است. بانک مرکزی یگانه حجره تأمین کننده سیاستهای پولی دولت میباشد، که میتواند آن را بانک نیمه انتفاعی نام گذاری کرد. اهداف بانک مرکزی به صورت کل ثبات اقتصادی از طریق کنترل حجم پول در گردش، جلوگیری از ناکامی بانکها و مؤسسات مالی دیگر میباشد.

بانکهای مرکزی برای رسیدن به اهداف خود از وسایل پولی مختلفی استفاده میکنند؛ چنانکه برای کنترل حجم پول و سیستم پولی ابزار و وسایل مختلف پولی در

اختیار دارند، که به صورت کل میتوان از ذخایر قانونی، عملیات بازار آزاد، میکانیسم تنزیل و تسهیلات اعطایی نام برد.

به صورت کل وظایف بانک مرکزی عبارتند از: کنترل عرضه پول غرض استقرار ارزش پول، جلوگیری از ناکامی بانکها، بانکداری دولت، نظارت بر امور بانکها است، که علاوه بر وظایف، بعضی وظایف دیگر هم انجام میدهد.

کلمات کلیدی: بانک مرکزی، نرخ تنزیل، تسهیلات اعتباری، Clearing Auction house

مقدمه

بانک عبارت از شخصیت حکمی است که به منظور ایجاد اعتبارات با سرمایه گذاری مشغول داد و ستد و دریافت سپرده های پولی یا سایر وجوه قابل باز پرداخت از عموم برای حساب خود میباشد؛ اما بانک مرکزی یک شخصیت حکمی مستقل و جزء دولت میباشد؛ ولی پالیسهای آن مستقل میباشد و اهداف عمده آن استقرار ارزش پول، استقرار سطح قیم، جلوگیری از ناکامی بانکها و فراهم نمودن زمینه آرایه خدمات بانکی برای مردم و انجام خدمات بانکی برای دولت میباشد. موضوع مقاله تاریخچه بانک مرکزی میباشد، که فعالیت بانک مرکزی را مورد بررسی قرار داده است.

تاریخچه بانک مرکزی

امروزه تقریباً تمام کشورهای جهان دارای بانک مرکزی میباشد؛ در واقع هر کشوری که دارای سیستم بانکی باشد؛ در رأس آن بانک مرکزی قرار دارد. بانک مرکزی، مرکز سیستم پولی و بانک کشور میباشد. از بانک مرکزی مانند سایر پدیده های اقتصادی تعاریفات گوناگونی شده است:

مطابق ماده اول قانون بانکداری، بانک عبارت است از شخصیت حکمی، که به

منظور ایجاد اعتبارات با سرمایه گذاری مشغول داد و ستد و دریافت سپرده های پولی یا سایر وجوه قابل بازپرداخت از عموم برای حساب خود باشد، یا بانک عبارت از محل ودایع نقدی است، که دارای خصوصیت استرداد دوباره می باشد و از مردم به منظور قرضه و سرمایه گذاری می پذیرد، یا بانک عبارت از مؤسسه یی است، که به صورت شرکت سهامی مطابق قانون تجارت هر کشوری به عملیات بانکی می پردازد. (۶)

نقش بانک مرکزی در اقتصاد هر کشوری همانند قلب است؛ همان طوری که گردش خون ضامن بقای حیات انسان است گردش پول نیز ضامن بقای اقتصاد کشور است. بانک مرکزی یگانه حجره تأمین کننده سیاستهای پولی دولت می باشد، که میتوان آن را بانک نیمه انتفاعی نام گذاری کرد.

قبل از به وجود آمدن بانکها صرافان وظیفه بانکها را اجرا میکردند؛ البته طرز کار آنها ساده بود. کسانی که با صرافها معامله پولی داشتند مقابل سپرده خود سند به دست می آوردند، که به رویت آن سند شخص مالک میتواند پول خود را به دست آورد. با افزایش سپرده ها و حفاظت آنها توسط یک صراف مشکل بود. لهذا چندین صراف یکجا شده با استخدام مامورین و محافظین به صراف بزرگتر خود تمام سپرده ها را مقابل اجرت انتقال دادند و به این صورت صرافی متمرکز شد، که این مرکز واحد جدید گویا اولین بانک تجاری بود. (۸)

در عین زمان با افزایش معاملات تجاری در اثر رونق صنعت البته آسانتر این بود، شخصی که امانت خود را نزد صراف میگذاشت، میتواند سند دست داشته خود را در وقت ضرورت به طرف مقابل معامله ظهر نویسی کند، بدون آنکه نزد صراف مربوطه رفته و پول خود را بگیرد و معامله تادیه وی را انجام دهد. با افزایش مرکز صرافی و درک نقش بانک و پول در اقتصاد رو به انکشاف زمان انقلاب صنعتی، حکومت متوجه

مسأله شده مداخلات را در قسمت بانکهای اولیه تجارتي آغاز کرد. این مداخلات در طی زمان و ممالک مختلف درجات مختلف داشت. در زمانهای متعاقب باعث تأسیس یک مرکز کنترل عمومی پول و بانک شد، که آن را به نام بانک مرکزی میخوانند. (۲) همان طوری که بانکها به تدریج تکامل مییافت، بانک مرکزی هم از این قاعده مستثنی نبود. در واقع در کشورهای پیشرفته به تدریج بانک عملیاتی را انجام داد و وظایفی را عهده دار شد و در نتیجه موقعیت مرکزیت را در سیستم پولی و بانک پیدا کرد و نماینده گی دولت همراه وی شد؛ اما در آن هنگام نام بانک مرکزی متداول نبود، واژه بانک پسوند مرکزی نداشت و عموماً به عنوان بانک ناشر پول یا بانک ملی شناخته و نامیده میشدند. ب[طور کلی بانکهای ناشر پول در برخی از کشورها مانند انگلستان علاوه بر انتشار پول به تدریج انجام امور دیگر هم با آنها محول شد و در این خصوص از طرف دولت و پارلمان نیز قدرت لازم به آنها اعطا گردید بالاخره واژه بانک مرکزی عمومیت یافت و مفهوم واحد و تقریباً استاندارد پیدا کرد. (۲)

نخستین مؤسسه مالی خصوصی در سال ۱۱۷۱ به نام بانک آغاز به کار کرد. لذا این بانک به عنوان نخستین بانک دولتی شناخته میشود. بانک امستردام در سال ۱۶۰۹ میلادی تأسیس شد، هدف از تأسیس این بانک تسهیل و ترویج بازرگانی بین المللی بود. این بانک مدلی شد تا سایر بانکهای قاره اروپا از آن اقتباس نمایند.

بین بانکهای مرکزی دنیا قدیمی ترین آنها بانک سوید است، که در سال ۱۶۶۵ میلادی تأسیس شد؛ اما بانک انگلستان به عنوان ناشر پول به تدریج وظایف و عملیات دیگری را انجام داد و موقعیت بانک مرکزی را پیدا کرد. در واقع هر چند بانک سوید بانک ناشر پول جهان است، که در سال فوق اقدام به انتشار پول به معنای واقعی کلمه نمود؛ بانک انگلستان به عنوان نخستین بانک مرکزی جهان شناخته شد؛ از این رو،

ملقب به پدر بانک مرکزی جهان گردید. (۴)

اهداف بانک مرکزی

هدف بانک مرکزی در قدم اول کسب مفاد نبود؛ بلکه ثبات اقتصادی از طریق کنترل حجم پول در گردش، جلوگیری از ناکامی بانکها و مؤسسات مالی دیگر بود. به صورت کلی میتوان گفت که اهداف و روشهای مدیریت پولی در طول زمان در کشورهای مختلف متفاوت بوده است. بانک مرکزی در قسمت جلوگیری از ناکامی بانکها و مؤسسات مالی و کنترل بانکها از قدرت و صلاحیت زیادی برخوردار میباشد و میتواند به آسانی از طریق کنترل اعتبارات بانکها را تست، نظارت و کنترل نماید؛ ولی در قسمت مؤسسات مالی کنترل بانک مرکزی خفیف و ضعیف میباشد. در واقع در این بخش میتوان بازار سرمایه را شامل ساخت و از آنجایی که در بازار سرمایه داد و ستد اعتبارات بلند مدت صورت میگیرد؛ بناءً بانک مرکزی کنترل کمتری در این بخش دارد. بانک مرکزی همان طوری که گفته شد کنترل حجم پول در گردش و اعتبارات ارزی در قالب تحقق اهداف خویش اجرا نماید، که از جامعیت لازم برخوردار باشد؛ یعنی، چنانچه بانک مرکزی برای کنترل اعتبارات فقط توجه خود را به کنترل بانکهای تجارتي معطوف نماید، انتظارا نمیرود با توفیق زیاد همراه گردد؛ زیرا سایر مؤسسه های مالی و اعتباری غیر بانکی با اقدامات خویش در بازار پولی کشور از تأثیر مطلوب سیاست بانک مرکزی در خصوص کنترل اعتبارات بانکهای تجارتي فقط میتواند بخشی از عرضه پول را در بازار متأثر سازد؛ در حالی که امروزه اعتبارات سرمایه یی که توسط سایر بانکها و مؤسسه های اعتباری نظیر شرکتهای بیمه، صندوقهای بازنشسته گی، شرکتهای سرمایه گذاری، شرکتهای مالی و اعتباری و غیره تأمین میشود؛ از محدوده کنترل اعتباری بانک مرکزی خارج است. (۴)

وسایل پولی بانک مرکزی

بانک مرکزی برای کنترل حجم پول و سیستم پولی ابزار و وسایل مختلف پولی در اختیار دارد، که به صورت کل میتوان از ذخایر قانونی، عملیات بازار آزاد، میکانیزم تنزیل و تسهیلات اعطایی نام برد.

ذخایر قانونی

بانک مرکزی ذخایر قانونی برای سپرده های معاملاتی بانکهای تجاری و مؤسسات پولی دیگر تعیین میکند تا در این صورت قدرت خلق قرضه با ایجاد سپرده توسط مؤسسات سپرده گذاری را محدود ساخته و از خلق پول اضافی جلوگیری به عمل آید. (۱)

با افزایش میزان ذخایر قانونی برای سپرده های معاملاتی، در این صورت قدرت ایجاد سپرده توسط مؤسسات سپرده گذاری کاهش مییابد و با کاهش ذخیره قانونی قدرت ایجاد سپرده توسط این گونه مؤسسات افزایش مییابد. (۱)

هدف از این وسیله جلوگیری از ناکامی بانکها است. اندازه و فیصدی ذخیره قانونی یک بانک نظر به عوامل و شرایط معتد تعیین میگردد، که عبارت از تعداد و انواع بانکها در یک اقتصاد سرمایه بانکها، حجم امانات رویتی، امانات میعادی، وضع موجود اقتصاد و امکانات خطر متوقعه فعالیتهای بانکی و غیره میباشد.

عملیات بازار آزاد

عملیات بازار آزاد در واقع یکی از عمده ترین وسایل سیاست پولی به شمار میرود، که مقصد از این سیاست خرید و فروش اسناد قرضه دولتی توسط یک شعبه معین بانک مرکزی میباشد. البته با رهنمایی کمیته مرکزی بازار آزاد به خصوص در امریکا این سیاست یکی از معمول ترین وسایل مراقبت مقدار عرضه پول در اقتصاد

میباشد. در صورتی که بانک مرکزی خواهان افزایش مقدار پول و توسعه قرضه در اقتصاد باشد، به خرید اسناد قرضه دولتی از بانکها و عامه اقدام مینماید، با افزایش خرید اسناد قرضه و غیره تضمینات توسط بانک مرکزی مقدار بیشتر پول در اختیار بانکهای تجارتي قرار گرفته، ذخایر پولی آنها و بالاثرت قدرت اعطای قرضه آنها اضافه میگردد. در عین حال خرید اوراق قرضه توسط بانک مرکزی قیمت اوراق قرضه را بلند برده، نرخ سود را کم میکند، که این خود باعث تشویق سرمایه گذاری در اقتصاد میگردد؛ ولی اگر بانک مرکزی سیاست انقباضی را روی دست بگیرد در آن صورت با فروش اوراق قرضه توسط بانک مرکزی قیمت اوراق را در بازار کم ساخته، نرخ سود را بلند میبرد و بلند رفتن سود باعث کاهش تقاضای سرمایه گذاری برای قرضه از سیستم بانکی میشود. (۲)

تسهیلات اعطایی

تغییر در میزان و شرایط تسهیلات اعطایی بانک مرکزی به بانکهای کشور یکی دیگر از وسایل سیاست پولی است که با توجه به اهداف مختلفی اعمال میشود. اولاً، ممکن است تقاضای بانکها برای دریافت اعتبار از بانک مرکزی و قبول این تقاضا از جانب بانک مرکزی برای رفع مشکلات آنها ناشی از کمبود نقدینه گوی بانکها باشد، که در چنین حالتی بانک مرکزی به عنوان اعتبار دهنده نهایی به بانکها عمل میکند؛ ثانیاً، اعطای تسهیلات اعتباری توسط بانک مرکزی همراه با ایجاد تغییرات در شرایط آن به خصوص در هزینه اعتبارات میتواند در میزان منابع بانکها اثر بگذارد و اعتبارات اعطایی بانکها و شرایط آن را تحت تأثیر قرار دهد و از این طریق تغییراتی در حجم پول پدید آورد؛ ثالثاً، اعطای تسهیلات بانک مرکزی به بانکها ممکن است در جهت اعمال سیاستهای اعتباری انتخابی انجام پذیرد. (۵)

میکانیسم تنزیل

نرخ تنزیل در واقع نرخ می باشد، که بانکهای مرکزی برای قرضه های پرداختی به بانکهای تجاری وضع میکنند؛ معمولاً این نرخ نسبت به نرخ بهره موجود در بازار کمتر می باشد. بانک مرکزی میتواند با استفاده از این سیاست دریافت قرضه از این بانک را افزایش و یا کاهش دهد. بانکهای تجاری در شرایطی که با کمبود ذخایر مواجه شوند ممکن است از بانک مرکزی قرض دریافت نمایند. بنا بر این، ذخایر این گونه مؤسسات با دریافت قرضه از بانک مرکزی افزایش میابد و در مقابل در هنگام باز پرداخت قرضه ممکن است برخلاف اهداف مورد نظر عملیات بازار آزاد باشد. در این صورت بانک مرکزی بانکها را به عدم دریافت قرضه تشویق نموده و فقط هنگامی به بانکها اجازه دریافت قرضه میدهند، که آنها با کمبود نقدینه گی مواجه شده و علاوه بر این منابع دیگری برای تأمین نقدینه گی نیز وجود نداشته باشد. (۱)

وظایف بانک مرکزی

به صورت کل وظایف بانک مرکزی عبارتند از کنترل عرضه پول غرض استقرار ارزش پول، جلوگیری از ناکامی بانکها و نظارت بر امور بانکها می باشد، که علاوه بر آن وظایف دیگری هم انجام میدهد. از آنجایی که بانکها برای کسب مفاد بیشتر در صورتی که برای شان حدی تعیین نگردد، بیش از حد حجم امانات، حجم قرضه و سایر خدمات بانکی را افزایش خواهند داد؛ بناءً بانک مرکزی با تعیین فیصدی معین برای ذخیره قانونی بانکها حدودی را تعیین میکند تا بیش از حد قرضه ندهند و امانات اخذ نکنند، که باعث برهم خوردن وضع اقتصادی بانکها گردد؛ اما به صورت جز وار وظایف و عملیات بانک مرکزی به شرح ذیل می باشد:

- انتشار پول و ضرب مسکوکات؛

- انجام عملیات بانکی مربوط به دولت یعنی بانکدار دولت؛
- انجام عملیات نماینده گی برای دولت؛
- انجام مشاوره با دولت در امور اقتصادی به ویژه پولی و بانکی؛
- کنترل سیستم پولی و اعتباری و بانکی کشور؛
- نظارت بر امور بانکها و مؤسسه های اعتباری غیر بانکی؛
- حفظ موجودی نقدی بانکهای تجاری؛
- حفظ مدیریت ذخایر ارزی کشور؛
- انجام عملیات بانکی مؤسسه های مالی بین المللی مانند صندوق بین المللی پول؛
- انجام عملیات بانکی سایر بانکهای مرکزی جهان؛
- ارائه تسهیلات اعتباری از طریق تنزیل مجدد به بانکهای تجاری با سایر بانکها و ایفای نقش قرضه دهنده نهایی در اقتصاد کشور؛ (۵)

بانک مرکزی منحیث بانک بانکها

انجام وظیفه نگهداری ذخایر قانونی بانکها توسط بانک مرکزی باعث شده است، که بانک مرکزی را به نام بانک بانکها یاد کنند؛ در واقع ذخایر بانکهای تجاری در بانک مرکزی کدام موجودیت فزینی ندارند؛ بلکه فقط ثبت حسابی است، که در قسمت تعهدات بیلانس بانک مرکزی درج میگردد. چون بانک مرکزی ذخایر بانکهای تجاری را نگهدارنده از این رو چکها و حواله های بانکی را بین بانکها هم تصفیه میکند. منظور از این چکها و حواله ها همان چکها و حواله های است، که مشتریان بانکهای مختلف به ذمت و یا مفاد یک دیگر صادر کرده اند، به بانکهای مربوطه و یا معامله دار غرض تصفیه به بانک مرکزی تسلیم میدارند. (۳)

در افغانستان که بانک مرکزی آن به نام دافغانستان بانک میباشد؛ طبق قانون دافغانستان بانک و قانون بانکداری وظایف خود را من حیث بانک بانکها انجام میدهد، اینکه نگهداری ذخایر قانونی بانکها که در افغانستان فعلاً ۸٪ میباشد. همچنان ذخایر احتیاطی بانکها که ۱۵٪ میباشد و همچنان رابطه دیگری که دافغانستان بانک با بانکها دارد؛ عبارت از آنست که بانک مرکزی یک بخشی به نام clearing house دارد یا قسمت تصفیة حسابات و این قسمی میباشد، که به طور مثال بانک الفلاح به مبلغ ۵۰ ملیون به عزیزی بانک باید پردازد؛ ولی آنها به طور مستقیم باهم ارتباط برقرار نکرده؛ بلکه از طریق دافغانستان بانک در بخش clearing house حسابات بین شان تصفیه میگردد. در واقع داد و ستد بین شان از همین طریق صورت میگیرد. (۷)

منظور از مستقل بودن بانک مرکزی چیست؟

بانک مرکزی افغانستان (دافغانستان بانک) طبق ماده ۶۴ دافغانستان بانک، مسؤول طرح، اتخاذ و اجرای سیاست پولی کشور میباشد. بناءً بانک مرکزی افغانستان یک بانک مستقل میباشد؛ چنانکه بخشی از مؤسسات دولتی میباشد؛ ولی پالیسهای آن مستقل میباشد. طوری که دولت هیچ گونه مداخله نمیتواند در قسمت اتخاذ پالیسهای آن داشته باشد. در صورتی که ممکن با مداخله دولت در امور اقتصادی و سیاست پولی باعث برهم خوردن این وضع نوپا خواهد شد. (۷)

نتیجه گیری

امروزه تقریباً تمام کشورهای جهان دارای بانک مرکزی میباشند. در واقع هر کشوری که دارای سیستم بانکی میباشد. بناءً در رأس آن بانک مرکزی قرار دارد و بانک مرکزی مرکز سیستم پولی و بانکی کشور میباشد. هدف بانک مرکزی در قدم اول کسب مفاد نبوده؛ بلکه اهداف بانک مرکزی به صورت کل ثبات اقتصادی از طریق

کنترول حجم پول در گردش، جلوگیری از ناکامی بانکها و مؤسسات مالی دیگر میباشد. بانکهای مرکزی برای رسیدن به اهداف خود از وسایل پولی مختلفی استفاده میکنند؛ چنانکه برای کنترول حجم پول و سیستم پولی ابزار و وسایل مختلف پولی در اختیار دارند، که به صورت کل میتوان از ذخایر قانونی، عملیات بازار آزاد، میکانیسم تنزیل و تسهیلات اعطایی نام برد. بانک مرکزی افغانستان زیاده‌تر از ابزار تنزیل مجدد و ذخایر قانونی استفاده میکند. اگرچی در جهان امروز میکانیسم بازار آزاد یکی از معمول‌ترین ابزار میباشد؛ ولی در افغانستان به منظور نداشتن بازار سهام این ابزار کاربرد چندانی ندارد و صرف یک لیلانم که به نام *auction* یاد میگردد، که اوراق ۵۶ روزه و ۱۸۲ روزه است، که بین بانکها و بانکهای مرکزی و صرافها لیلانم میگردد و همچنان خرید و فروش اسعار که این لیلانم هفته یک روز در بانک مرکزی صورت میگیرد. وظایف بانک مرکزی به صورت کل عبارتند از: کنترول عرضه پول غرض استقرار ارزش پول، جلوگیری از ناکامی بانکها، نظارت بر امور بانکها و ضرب و انتشار مسکوکات و پول، وظایف و مسؤولیتهای دافغانستان بانک شامل مسؤول حفظ استقرار سطح قیم، فراهم نمودن خدمات بانکی در کشور، رفع احتیاجات خدمات بانکی داخلی و خارجی دولت میباشد.

مآخذ

- ۱- ادیولیو، اوجین. (۱۳۷۱). **مسایل پول و بانکداری**. تهران: انتشارات آذر، صص ۱۹۵، ۲۴، ۱۹۷.
- ۲- دافغانستان بانک، قانون دافغانستان بانک. (۲۷/۰۶/۱۳۸۲). رسمی جریده، فرمان شماره ۶۲ رئیس دولت انتقالی اسلامی افغانستان در مورد قانون، ص ۶.

- ۳- عارف، عبدالقیوم. (۱۳۸۵). **ارزیابی سیستم بانکی افغانستان**. تهران: انتشارات آذر، صص ۱۸، ۱۷۷، ۱۹۱، ۱۹.
- ۴- زمانی فراهانی، مجتبی. (۱۳۷۲). **پول ارز و بانکداری**. تهران: چاپ دوم، شرکت چاپ خواجه، صص ۱۷۷، ۱۹۰-۱۹۱.
- ۵- کمیته بانکهای مرکزی جهان. (۲۰۱۱). **بانک مرکزی**. <http://www.cenb.world>
- ۶- ماجدی، علی؛ گلریز، حسن. (۱۳۷۲). **پول و بانک از نظریه تا سیاست گذاری**. تهران: ناشر دانشکده علوم بانکی (بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران)، صص ۲۴۹، ۶۰.
- ۷- مجله رسمی بانک. (ب ت). **«بانک مرکزی»**. کابل، نشر بانک مرکزی، سال اول، شماره ۸، ص ۶.
- ۸- مشکین، فردریک. (۱۳۸۴). **پول و ارز و بانکداری**. ترجمه پاسایشان، علی جهان خالی. تهران: ص ۳۰.